

9. Очилов Э. Дарвеш – комил инсон тимсоли// “Ўзбек тили ва адабиёти”, 2001, 6-сон, – Б. 7-14.
10. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. ва б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004. – Б.78.
11. Алишер Навоий. Маҳбубу-л-қулуб. – Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. Тўққизинчи жилд. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. –Б.498
12. Жумахўжа Н. Миллий мустакиллик мафкураси ва адабий мерос (XVII-XIX асрлар ўзбек шеърляти асосида): Филол. фан. д-ри... дисс. - Тошкент, 1999. – Б. 50-51.
13. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. –Тошкент: Фан, 1983. – Б. 25.
14. Абдуғафуров А. Топилмаган ғазаллар // Буюк бешлик сабоқлари (Мақолалар тўплами). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1995. – Б. 76.
15. Жўрабоев О. Амирийнинг Навоий ғазалларига тахмислари хусусида. // Филология масалалари. 2005. №2-3. – Б. 21-27.
16. Қуронов Д., Мамажонов З. Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. – Б. 196.
17. Саъдиев С. Самарқанд адабий муҳити тарих кўзгусида. – Т.: Фан, 2009. – 286-286.
18. Жабборов Н. Огаҳийнинг адабий-эстетик ва маънавий-ахлоқий мезони. / Огаҳий шоир, муаррих, таржимон. – Урганч, 2019. – Б. 28.

“O‘ZBEK ADABIYOTI NAMUNA DAFTARI” TAZKIRASINING ADABIY AHAMIYATI

Ahmadaliyev Lochinbek Muhammadyusuf o‘g‘li,

University of Business and Science

Til va adabiyot ta’limi kafedrasi dotsenti v.b.,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya: “O‘zbek adabiyoti namuna daftari” Po‘latjon Qayyumiyning uzoq yillik ilmiy izlanishlari natijasi bo‘lib, Qo‘qon xonligi tarixi va Qo‘qon adabiy muhiti haqida qimmatli manbalardan biridir. Maqolada shu xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: antologiya, tazkira, devon, manba, onomastika, etnografiya, tarix, adabiyot, o‘lkashunoslik.

Аннотация: “Образец тетради узбекской литературы” является результатом многолетних научных исследований Полатджана Кайюми и

является одним из ценных источников по истории Кокандского ханства и литературной среды Коканда. В статье это обсуждается.

Ключевые слова: антология, тазкира, девон, источник, ономастика, этнография, история, литература, краеведение.

Annotation: “Sample notebook of Uzbek literature” is the result of many years of scientific research of Polatjan Qayyumi and is one of the valuable sources on the history of the Kokand khanate and the literary environment of Kokand. The article discusses this.

Keywords: anthology, tazkira, devon, source, onomastics, ethnography, history, literature, local lore.

Po‘latjon domulla Qayyumi 1885-yilda Xo‘qandi latifning Xo‘jand dahasiga qarashli Haydarbek II mahallasi (hozirgi 1-Sharq ko‘chasi)da dunyoga kelgan.

Tazkiranavis, matnshunos, ma‘rifatpar va pedagog Po‘latjon domullo Qayyumi (1885-1964) adabiyot sohasida rivojida bir qancha muhim ishlarni amalga oshirgan. Chunonchi, “Uch og‘a-ini botirlar” ertagining yozib olinishi va e‘lon qilinishi, Rahmatullohqori Vozehning “Tuhfat ul-ahbob fi tazkirat ul-as‘hob”, Afzal Pirmastiyning “Tazkirai Afzaliy”, Sadridin Ayniyning “Namunai adabiyoti tojik” tazkiralarning tarjima qilinishi, Maxmurning 69ta she‘ridan iborat noyob qo‘lyozma devonining topilishi (1950), Furqat qo‘lyozma devonining tuzilishi (1959) bevosita olim nomi bilan bog‘liq. Bundan tashqari, adabiyotshunos tazkiranavis sifatida turkiy (o‘zbek) shoirlari hayoti va ijodi bilan bog‘liq ma‘lumotlarni jamlash natijasida “O‘zbek adabiyoti namuna daftari”, “Tazkirai Qayyumi”, “Xo‘qand tarixi va uning adabiyoti”, “Tazkiratu-sh-shuaro” kabi tazkiralarni yozdi. 1911-yildan boshlab ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi sifatida ish boshlagan Po‘latjon domla 1917-yildan boshlab sovet makyablarida dars boshlaydi. 1942-yilda uning pedagogik faoliyati 25 yilligi nishonlanadi. 1944-yilda O‘zSSSR tashkil etilganligining 20 yilligi munosabati bilan xalq maorifi sohasidagi xizmatlari munosib baholanib, unga faxrli “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan o‘qituvchi” unvoni beriladi.

Po‘latjon Qayyumiyning pedagoglik mahorati ham tahsin qilarlik darajaga etgan. Uning shogirdlari ichidan jadid adabiyotning tengsiz shoiri – Usmon Nosir (1912-1944); O‘zbekiston xalq yozuvchisi – Abdulla Qahhor (1907-1968), shoir, yozuvchi va dramaturg, O‘zbekiston xalq shoiri (1965), O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi (1944) – Sobir Abdulla; adabiyotshunos, ijodkor, jurnalist – Sharif Rizo; O‘zSSSR madhiyasi matni muallifi (T.To‘la bilan birgalikda), shoir, yozuvchi, tarjimon – Temur Fattoh; tarjimon va ijodkor Adham Rahmat;

olimlardan: T.Zohidov³⁵, M.O'rozboyev³⁶, U.Oripov³⁷, J.Saidov³⁸, O.Aminov³⁹, M.Qoriyev⁴⁰, S.Sodiqov⁴¹, Y.Otabekov⁴², S.Sirojiddinov⁴³, T.Sarimsoqov⁴⁴ kabilar etishib chiqqan.

³⁵ Tesha Zohidov (1906-1981) – O'rta Osiyo davlat universiteti (O'zMU) ni tamomlagan, zoolog. Biologiya fanlari doktori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan va texnika arbobi (1947), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1952). O'zbekiston Fanlar akademiyasining prezidenti (1952-1956). Beruniy nomidagi Davlat mukofoti laureati (1970). Xalqaro zoologiya akademiyasining haqiqiy a'zosi. 300 dan ortiq ilmiy ish, 50 ta monografiya muallifi.

³⁶ Muhammad Toshevich O'rozboyev (1906-1971) – mexanik olim. O'rta Osiyo universitetining ishchi fakultetini (1928), Moskva oliy texnika bilim yurtini (1932), Moskva universitetining matematika-mexanika fakultetini (1934) tugatgan. Professor (1938), texnika fanlari doktori (1947), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1956), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan va texnika arbobi (1960). O'zbekiston Fanlar akademiyasi Inshootlar instituti direktori (1947-1957), Ilmiy-texnika davlat qo'mitasi raisi (1957-1961), Toshkent politexnika instituti rektori (1963-1971), O'zbekiston Fanlar akademiyasi Prezidiumi a'zosi hamda Mexanika va boshqarish jarayonlari bo'limining akademik kotibi (1970-1971). Davlat mukofoti (1952), Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1967). O'zbekiston Fanlar akademiyasi Mexanika va inshootlarning seysmik mustahkamligi instituti uning nomiga qo'yilgan.

³⁷ Orifov Ubay Orifovich (1905-1976) – O'zbekiston pedagogika akademiyasini tamomlagan (1931). Fizika-matematika fanlari doktori (1954), professor (1956), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1956), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan va texnika arbobi (1959). O'zbekiston Fanlar akademiyasi Fizika-texnika instituti (1945-1956, 1963-1967), Yadro fizikasi instituti direktori (1956-1962, 1967-1969), O'zbekiston Fanlar akademiyasi prezidenti (1962-1966), O'zbekiston Fanlar akademiyasi Elektronika instituti direktori (1966-1976). Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1968). O'zbekiston Fanlar akademiyasi Elektronika institutiga uning nomi berilgan.

³⁸ Saidov Jo'ra Kamolovich (1909-1999) – O'zbekiston pedagogika akademiyasini tugatgan (1932). Biologiya fanlari doktori (1960), professor (1967), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1968), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1977). Samarqand qishloq xo'jalik instituti direktori (1943-1952), O'zbekiston qishloq xo'jaligi Fanlar Akademiyasi akademik-kotibi (1960-1961), O'zbekiston Fanlar akademiyasi Botanika instituti direktori (1964-1986).

³⁹ Aminov Olim Mo'minovich (1906-1981) – iqtisodchi olim, 1930-yilda O'zbekiston pedagogika akademiyasini tugatgan. Qo'qondagi davlat paxtachilik institutining tashkilotchisi va direktori (1931-1934). O'zbekiston fanlar akademiyasi Iqtisod instituti direktori (1945-1948). Iqtisod fanlari doktori (1955), professor (1959), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1964). Toshkent Davlat Universiteti huzuridagi Ijtimoiy fanlar o'qituvchilari malakasini oshirish institutining direktori (1966-1969). O'zbekiston fanlar akademiyasi muxbir a'zosi (1968).

⁴⁰ Muhammadjon Qoriyev – professor. Moliya-iqtisodiyot institutining asoschilaridan biri.

⁴¹ Saodat Sodiqovich Sodiqov (1910-1995) – [genetik olim](#), O'rta Osiyo paxtachilik va ipakchilik institutini tugatgan (1932). O'zbekiston Davlat nazorati vazirligi xodimi (1942-1948). 1948-yildan O'simliklar eksperimental biologiyasi institutida g'o'za amaliy genetikasi laboratoriyasi mudiri (1950-1963 yillarda shu institut direktori). O'zbekiston Fanlar akademiyasi muxbir a'zosi (1952), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1980). Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1996).

⁴² Yusuf Otabekov - O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan shifokor, professor, 1955-yilda Andijon davlat tibbiyot instituti tashkilotchilaridan biri.

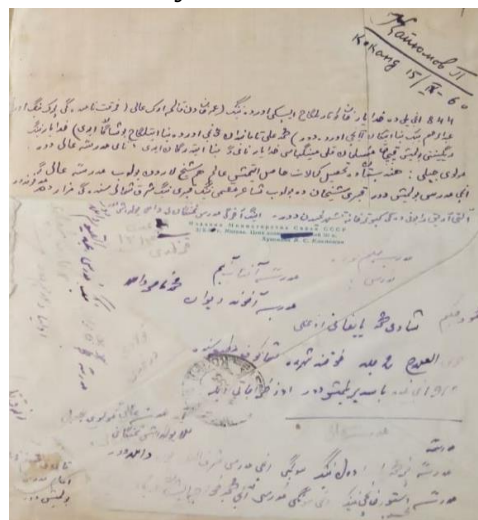
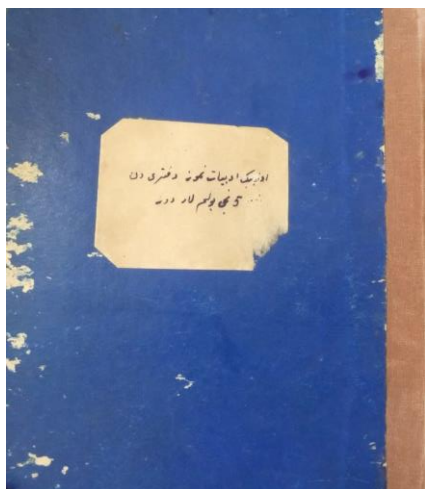
⁴³ Sa'di Hasanovich Sirojiddinov (1920-1988) – O'rta Osiyo davlat universiteti (O'zMU)ni tugatgan (1942). Fizika-matematika fanlari doktori (1953), professor (1956), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1966), S. Bernulli nomidagi xalqaro matematik statistika va ehtimollar nazariyasi jamiyati (Gollandiya)ning haqiqiy a'zosi (1966), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1971). O'zbekiston Fanlar akademiyasi matematika instituti direktori (1957-1967), Toshkent Davlat Universiteti rektori (1966-1970; 1983-1987), O'zbekiston Fanlar akademiyasi vitse-prezidenti (1970-1983). Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1973), "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan (2002).

⁴⁴ Toshmuhammad Aliyevich Sarimsoqov (1915-1995) – O'rta Osiyo davlat universiteti (O'zMU)ni tamomlagan (1936). Fizika-matematika fanlari doktori (1942), professor (1942), O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi (1943), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1960), Mehnat Qahramoni (1990). O'zbekiston Fanlar akademiyasi vitse-prezidenti (1943-1946), prezidenti (1946-1952), O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri (1959-1971). O'rta Osiyo davlat universiteti (O'zMU) rektori (1971-1983). 1988-yildan O'zbekiston Fanlar akademiyasi Prezidiumida maslahatchi. Topologiya va funksional analiz bo'yicha Toshkent ilmiy maktabi asoschisi. Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1967, 1992). "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni sohibi (2002).

Po'latjon domla matnshunos va adabiy manbashunos sifatida ham salmoqli ishlarni amalga oshirgan. Chunonchi, "O'zbek adabiyoti namuna daftari" olimning mana shu sohadagi ilk qadamlaridan biri edi.

Tazkira O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan o'qituvchi, Po'latjon domullo Qayyumiy (1885-1964) tomonidan tuzilgan ilk tazkira bo'lib, Sadridin Ayniyni "Namunai adabiyoti tojik" ta'sirida bitilgan. Po'latjon Qayyumiy butun umrlik ilmiy faoliyati davomida turkiy (o'zbek) mumtoz shoirlari haqida faktlarni yig'ib borgan. Biroq sovet mafkurasi ta'siri ostida ularni qay tarzda keng ilmiy jamoatchilikka taqdim etishga qiynalgan. Chunki u yig'gan shoirlarning juda katta qismi "feodal klerikal saroy adabiyoti" vakillari edi. Shunday paytda 1926-yilda S.Ayniy yuqoridagi asarini e'lon qilgan. Bu jarayon Po'latjon Qayyumiyga o'z maqsadini ochishga yo'l ochgan. S.Ayniy mafkura yalovbardori bo'lganligi sababli Po'latjon Qayyumiy uning asari soyasi ostida xuddi u kabi o'zbek shoirlari she'rlarini e'lon qilish, Ayniyga ergashish orqali o'zi va asarini tanqiddan omon saqlashi mumkin edi. Shundan so'ng olim o'zidagi tarqoq materiallarni tartiblashga kirishadi.

Ushbu tazkira turkiy (o'zbek) mumtoz adabiyoti vakillari to'g'risida unikal ma'lumotlarni taqdim eta olishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

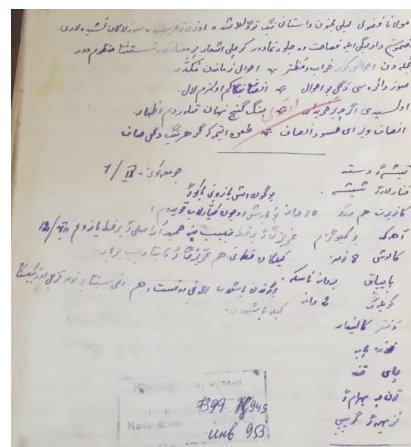
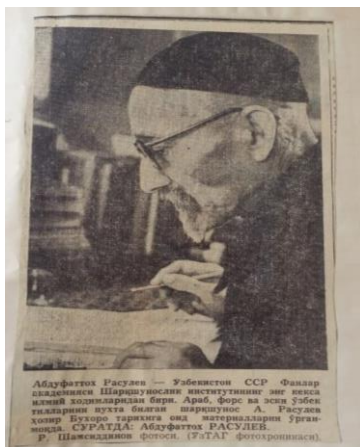

Tashqi muqovaning orqa tarafiga kirill alifbosiga asoslangan o'zbek yozuvida "Qayyumov P. Qoqand. 15.IX.1960", -deb yozilgan. Shundan so'ng Xudoyorxon O'rdasining qurilishi va Qo'qon xonligining eski o'rdasi haqida ma'lumotlar qayd etilgan: "1844nchi yilda Xudoyorxon ko'tarilgach, eski o'rdadagi (Umarxondan qolgan arki oliy (Furqat nomidagi parkning orqasida Abdurahimbek bino etgan II nchi o'rdadur) Muhammad Alixon tomonidan 3nchi o'rda bino etilgach, bo'shagan edi) Xudoyorning regent bo'lmish qipchoq Musulmoqul mingboshi Xudoyor nomiga bino bino etdirgan edi. Nomi "Madrasai Oliydur". Mavlaviy Jabaliy Hindistonda tahsili kamolot hosil etmish olim ham shayxlardan bo'lub, "Madrasai Oliy"ga 1nchi mudarrisi bo'lmishdur. Qabri Shayxonda bo'lub, shoir

Muqimiyning qabrining sharqi-shimolisidagi mazorda madfundur. Oltiariq royunidagi Kabutarxona qishlog'idandur. Eng oxirgi mudarris namangonli domulla Yo'ldoshdur".

Shundan keyin ba'zi madrasalarning mudarrislari to'g'risida qisqa izohlar berilgan: "Madrasai Oftoboyim mudarrisi: Oxund devon Muhammad Nosir domla", "Madrasai Begimdur, mudarrisi – Mahmudbekkim, Shodi Muhammad Yayfoni o'g'li. "Ju'zu-l-iloj" 2 jild Xo'qand shaharida Shmokuf matbaasida 1912 nchisida bosdirilmishdur. O'z xaroboti edi.

Qo'lyozma ichki va tashqi muqovalardan iborat bo'lib, tashqi muqova ko'k rangli qattiq karton qog'ozdan olingan. Ichki muqovaga A.Qayumov tomonidan keyinchalik Abdufattoh Rasulov haqidagi maqola uning rasmi bilan birgalikda qirqib olinib yopishtirib qo'yilgan. Xususan, maqolada O'zSSR FA ShI ning eng keksa ilmiy xodimlaridan biri ekanligi, arab, fors-tojik va eski o'zbek (turkiy) tillaridan mukammal xabardor etuk sharqshunosligi, Buxoro tarixiga oid materiallar ustida ish olib borayotgani to'g'risidagi ma'lumotlar qayd etilgan. Olimning surati fotograf R.Shamsiddinov tomonidan ishlangan.

2-sahifada quyidagi matn keltirilgan: "Mavloni Fuzuliy "Layli va Majnun" dostonini tugallashda o'zi to'g'risida so'zlagan nashidolari mazmundorligi ila fasohatda jilvanamodur. Kuchli ash'or, purma'nodaki, mustasno manzumdur. Jumladan:

Ahvolimi ko'r xarob-u muztar,
Ahvol zamondan mukaddar.

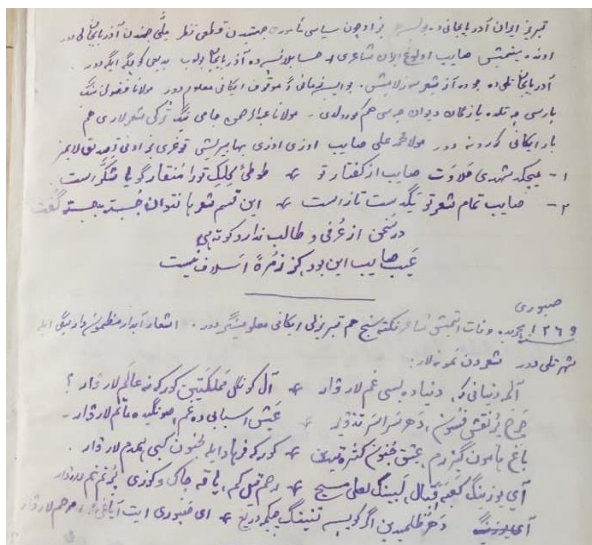
So'z doirasidagi bu ahvol,
Insof bangakim o'lmazam lol.

O'lsaydi agarchi bir xaridor,
Bing ganj nihon qilurman izhor.

Insof ver, ey husud insof,
Ta'n etmaki, gar harimingdagi sof.

Teshaga dasta,
Fanorlarga shisha.

1-sentyabr juma kuni. Bugun ish yozuvni Bokuga 10 dona yuborish uchun tayyorlab qo'ydim. Oxirgi bir keluvda Azizxonga bir xat qilib yana Hamid Orasliga bir xat yozdim 12.VII. Bugundan boshlab 31-avgust 1-sentyabr bir no'mer "Qizil O'zbekiston" kela boshladi.

3-sahifa:

Tabriz Eron adir yonbag'rida bo'lsa-da, biz uchun siyosiy-ma'muriy jihatidan qat'iy nazar milliy hisobdin O'zbeyxonlidir. Unda Mirzo Muhammad Ali Soib Tabriziy ulug' Eron shoiri hisoblansa-da, o'zbeyxonli bo'lub, badiiy kuchga egadur. O'zbeyxon tilida juda oz she'r so'zlamish. Bu esa zamoniga mavquf ekani ma'lumdur. Mavlono Fuzuliyning porsiycha tilda yozgan devonchasi ham ko'ruildi. Mavlono Abdurahmon Jomiyning turkiy she'rlari ham bor ekani ko'runadur. Mavlono Muhammad Ali Soib o'z-o'ziga baho berishi to'g'ri. Biz uni tasdiqlaymiz:

Mechkad shahdi halovat Soib az guftor tu,
To'ti kilki turo munqor go'yo shakkar ast.

Soib tamom she'r tu tigd ast, toz ast,
In qasam she'r ho notavon jo'basta-jo'basta guft.

Dar suxan az urfiy-u tolib nadorad ko'tahiy,

Aybi Soib in bud kaz zumrai aslof nest.

Saburiy 1269nchi hijriyda vafot etmish shoir, nuktasanj ham tabrizli ekani ma'lumigizdur. Ash'ori obdor mazmundorligi ila shuhratlidur. She'ridan namunalar:

Olma dunyoniki, dunyoda basi g'amlar vor,
Ol ko'ngil mamlakatin ko'rgani olamlar vor.

Charx ur naqsh fusun dahr sarosar qad vor,
Aysh asbobida g'am so'ngida motamlar vor.

Bog' Homun giz dam ishq junun kasratidin,
Ko'rki Farhod ila Majnun kibi hamdamlar vor.

Ey yuzing Ka'bai iqbol, labing la'li subh,
Rahm qilkim, yoqa chok va ko'zi purnamdor vor.

Dahr zulmidin agar kuysa taning chekma darig',
Ey Saburiy, ayt ayog'iga marhamlar vor.

Tazkirada, yuqorida keltirilganidek, nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun turkiy xalqlardan etishib chiqqan shoirlar ijodi qamraab olingan bo'lib, xususan, Ozarbayjon zaminida kamol topgan Mirzo Muhammad Ali Soib Tabriziy, Saburiy, mavlono Muhammad Fuzuliy kabi ijodkorlar to'g'risida ham ma'lumotlar ham taqdim etilgan.

Bundan tashqari, tazkirada nafaqat adabiyotga doir ma'lumotlar, balki tarix faniga doir muhim ma'lumotlar ham yoritilgan. Chunonchi, Qo'qon xonligi tarixi, minglar sulolasi, xonlikning ma'naviy-ma'rifiy hayoti bilan bog'liq bo'lgan faktlarga ham alohida o'rin ajratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Po'latjon domulla Qayyumiy. O'zbek adabiyoti namuna daftari (qo'lyozma). –Qo'qon: Hamza Hakimzoda Niyoziy nomidagi Buyuk allomalar muzeyi №953.
2. Po'latjon domulla Qayyumiy. Tazkirai Qayyumiy (qo'lyozma). –Toshkent: O'z R FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi №734.
3. Po'latjon domulla Qayyumiy. Xo'qand tarixi va uning adabiyoti (qo'lyozma). –Toshkent: O'z R FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Qo'lyozmalar fondi №10041.

4. Bakirovna, K. Z. (2019). The Rhythm of the Literary Impact. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(9), 58-67.
5. Qobilova, Z. (2024). ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING OZARBAYJONDA O'RGANILISHI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(1), 215-219.
6. Imomalieva, M. I. (2021, April). THE EVOLUTION OF METAPHORICAL MEANING. In *E-Conference Globe* (pp. 25-26).
7. Imomaliyeva, M. (2024). NODIRA MELODIES OF NAVOI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 10, 121-123.
8. TURSUNOVA, N. (2025). ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING MUQIMIY IJODIDAGI TAKOMILI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 260-263.
9. Tursunova, N. (2021). FOLKLORE MOTIVES IN MUKIMIY'S WORK. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(09), 187-191.
10. Ikromjonovna, J. S. (2023). THE ROLE OF FOLK TALES AND EPIC MOTIVES IN THE POETRY OF USMAN AZIM. *Open Access Repository*, 9(4), 545-548
11. Ikromjonovna, J. S. (2023). PEYZAJNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOTIVNI ANGLATISHDAGI O'RNI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1, 97-99.

“SHUM BOLA” QISSASIDA BOLA E'TIQODI

RUSTAM UMURZAKOV,

Farg'ona davlat universiteti

adabiyotshunoslik kafedrasi dotsenti v.b.

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: rustamumrzoq1987rum@gmail.com

Annotatsiya

Adabiyotshunoslikdagi e'tiqod masalasi o'rganilish jihatidan nozik, tadqiqotchini boshi berk ko'chaga olib kirib qo'yishi mumkinligi bilan cho'chitadigan mavzular sirasiga kiradi. Bugunga qadar o'zbek adabiyotshunosligida qahramon e'tiqodi masalasiga ma'lum sabablarga ko'ra qo'l urilmay kelinmoqda. Davr talabi va badiiy asarga yondoshuv usuli bu yo'nalishda tadqiqotchini cheklaganligini ko'rishimiz mumkin. Qolaversa, e'tiqod tushunchasini bir yoqlama anglash ham cheklovlarni yuzaga keltiradi. Kengroq qaralsa, e'tiqod albatta, Xudoga va diniy ta'limotlarga ishonchdan iborat emas.